

Sofya'da Günümüze Ulaşan Osmanlı Mimari Eserleri

Gülberk Bilecik*

1916

Batıya doğru ilerlemeyi hedefleyen Osmanlı Devleti, Orhan Gazi'nin büyük oğlu ve Rumeli Fatihisi olarak da bilinen Süleyman Paşa'nın 1354 yılında Çanakkale Boğazı'nı geçerek Gelibolu'ya adım atmasıyla ilk defa Balkan topraklarına geçmiştir. 1361 senesinde I. Murad'ın Edirne'yi fethetmesiyle birlikte bu ilerleyiş iç kısımlara doğru hızlanmıştır.¹ Türkler'in Rumeli'ye geçtikleri sıralarda Balkanların kuzeydoğusunda hüküm süren Bulgar Krallığı Osmanlılara karşı şiddetli bir direniş göstermişse de², 1393 yılında Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Bulgar Krallığı'na son vermiştir.³

18. yüzyıla kadar küçük çapta mahallî olaylar hariç Bulgarların Osmanlı idaresine karşı bir isyan hareketi ve girişimi olmamıştır.⁴ Bulgarları bir millet bilinciyle uyandırmaya yönelik faaliyetler ilk defa 18. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Bu konuda asıl dönüm noktası 1828/29 Osmanlı-Rus savaşı olmuştur. Savaş sırasında Ruslar Edirne'ye kadar gelmişler ve Balkan topraklarında Bulgarlarla karşılaşmışlardır. Panslavizm, Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetine son vermek ve sıcak denizlere inebilmek düşüncesiyle Ruslar, dil

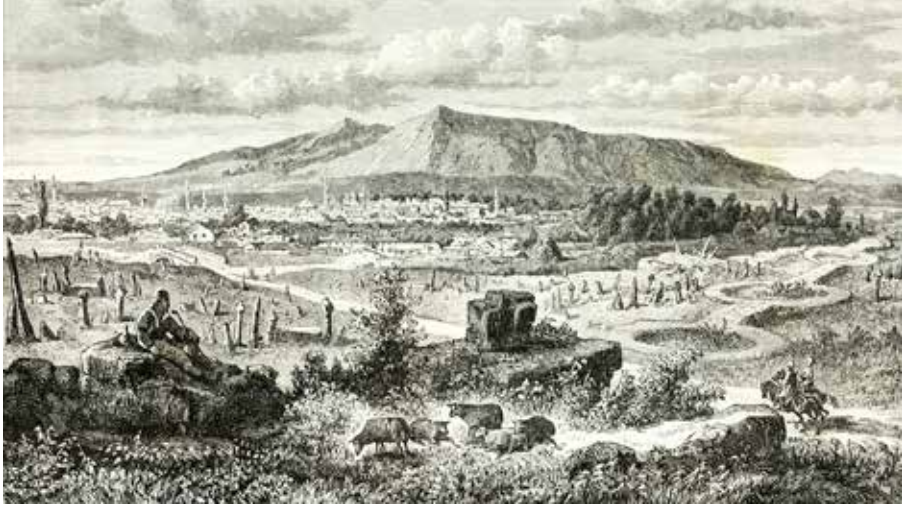
ve kültür bakımından kendilerine yakın buldukları Bulgarları amaçları doğrultusunda bir vasıta olarak kullanmışlardır.⁵

Ruslar bölgede çetecilik faaliyetlerini desteklemişler, isyan hareketlerinde kullanılacak gençleri yetiştirmek üzere okullar açmışlardır.⁶ Bunların sonucunda 1835'te Tırnova'da, 1841'de Niş'te, 1850'de Vidin'de ve 1868'de Tuna Vilayeti'nde Osmanlı idaresine karşı isyan hareketleri olmuştur.⁷ Osmanlı hükümeti bu isyanları bastırmasına rağmen, 1876 yılında Bulgar komitelerinin öncülüğündeki büyük isyanı bastıramamıştır. Neticesinde 1876'da İstanbul Konferansı toplanmış⁸, 1878 Berlin Antlaşması ile de Bulgaristan yaklaşık 500 sene kaldığı Osmanlı hâkimiyetinden ayrılmıştır.⁹ Bulgaristan, Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetini ilk önce gören ve en çok kalan bölgedir.¹⁰

Bulgaristan'ın fethinin sonrasında bölge, Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Konumu ve doğal güzellikleriyle bilinen Sofya, 24 sancağa ayrılan Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi olmuştur. Şehir ilk sakinlerinin Serdi adlı Trakyalı bir kabile olmasından dolayı önce "Serdopolis", Roma devrinde "Serdica", milattan sonra II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Ulpia Serdica", Bizans devrinde "Triadica", IX. yüzyıldan sonra Bulgarca "Sredec", XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Saint Sophia Kilisesi'nin adından dolayı "Sofia" ve Osmanlı döneminde "Sofya" olarak adlandırılmıştır.¹¹ Eyaletin en yüksek idarecisi olan beylerbeyinin Sofya'da oturmasından dolayı, eyalete

(*) Yrd. Doç. Dr., İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

- (1) Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", Balkanlar, İstanbul, 1993, s.14.; Osman Köse, "Bulgar Emareti ve Türkler (1878-1908)", Turkish Studies/Türkoloji Dergisi, Sayı: 2, 2006, s. 237.; Yılmaz Öztuna, Rumeli Kaybımız, İstanbul, 1990, s.17.; Emruhan Yalçın, "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 43, Bahar 2009, s.556-557. Kemal H. Karpat; Balkanlar, D.V.I.A. c.7, İstanbul.
- (2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı Osmanlı Tarihi, I, Ankara, 1987, s.189.; Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.VI, İstanbul, 1992, s.396.; O. Köse, a.g.m., s. 238.
- (3) İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 274.; Yusuf Halaçoğlu, a.g.m. s. 397.; O. Köse, a.g.m., s. 238.
- (4) H. İnalçık, a.g.e., s.17.
- (5) O. Köse, a.g.m., s. 240.
- (6) Bilâl Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri-I, Ankara, 1970, s. XLI.
- (7) Mahir Aydın, "XIX. Yüzyılda Bulgar Meselesi".V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Ankara 1990, s. 282.
- (8) B.Şimşir,a.g.m., s. CLV111.; O.Köse, a.g.m., s. 243.
- (9) Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.V İstanbul 1992, s. 516.
- (10) Ömer Turan- Mehmet Z. İbrahimgil; Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:97, Ankara, 2004, s.156.
- (11) İ.Şahin, a.g.m., s. 345.; <http://www.sofia.bg/>

bağlı sancaklar arasında Sofya “Liva-i Paşa” olarak da anılmaktadır.¹²

Zaman içerisinde Osmanlıların Balkanlardaki en önemli idarî ve askerî merkezlerinden biri haline gelmiştir. Rumeli’den geçen İstanbul-Edirne-Sofya-Belgrad hattını oluşturan anayolun üzerinde bulunmasından dolayı ticarî bakımdan oldukça önemlidir.¹³ Ayrıca şehirde doğan, yetişen birçok şair, yazar ve din bilgini, Sofya’yı önemli bir kültür merkezi yapmaktadır.¹⁴

Sofya Rumeli Beylerbeyliği’nin merkezi olunca şehirde büyük imar ve inşaat faaliyetleri başlatılmıştır. Kentin dört bir köşesi cami, medrese, türbe, han, hamam, kale, bedesten, çeşme gibi Osmanlı’nın en güzel mimari eserleriyle donatılmış, bu yapıları idâme ettirebilmek için de vakıflar kurulmuştur.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne göre Sofya’da 53 cami ve mescid, 40 mektep ve 2 medrese mevcuttur.¹⁵ 1285 (1868-1869) tarihli *Tuna Vilayeti Salmamesi*’ne göre şehirde 44 cami, 8 mektep, 4 medrese, 18 tekke vardır.¹⁶ 1289 (1872-1873) tarihli *Tuna Vilayeti Salmamesi*’ne göre 44 cami ve 18 tekke bulunur.¹⁷ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden önce Sofya’da 41 cami, 3 mescid, 3 medrese, 11 mektep, 2 hamam, 5 kaplıca, 5 türbe, 3 han, 8 tekke, 1 dergâh, 2 zaviye, 1 kütüphane ve 1 mahkeme konağının mevcudiyeti bilinmektedir.¹⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından hazırlanan “*Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*” adlı kitapta da ise Osmanlı döneminde Sofya ve köylerinde

32 cami ve mescit, 7 medrese, 19 mektep, 15 tekke-zaviye, 3 imaret, 13 han, 11 hamam, 2 türbe, 7 kervansaray, 10 çeşme, 1 sebilin varlığından söz edilmektedir.¹⁹

(Yıkım çalışmalarını gösteren bir resim.)

- (12) İlhan Şahin, “Sofya”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C., İstanbul, 1992, s.344.; M. Hüdâi Şentürk, Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875), Ankara, 1992, s. 5.
- (13) M. Akif Erdoğan, “On altıncı Yüzyılda Sofya Şehri”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XVII, S. 2, Aralık 2002, s. 9.
- (14) Bunlar arasında Şair Ahmed Hadî, Abdi Efendi, Kadı Seyfullah Efendi, Kadı Hekimzâde Subhi, “Tarikatü’l-Halvetiyye” adlı bir eser kaleme alan Halvetiyye Şeyhi Sofyalı Bâli Efendi, âlim ve kadı İbrahim Efendi, Farsça şiirler yazan Mehmed Efendi ve Sofyevî Vahid Mehmed Çelebi sayılabilir. Bknz. İ.Şahin, a.g.m., s. 347.
- (15) Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3. Kitap, İstanbul 1999, s. 220-225.
- (16) Osman Keskioglu, “Bulgaristan’da Bazı Türk Âbide ve Vakıf Eserleri”, Vakıflar Dergisi, No. VIII, Ankara 1969, s. 322.; Osman Keskioglu - A. Talha Özaydın, “Bulgaristan’da Türk-İslâm Eserleri”, Vakıflar Dergisi, No. XVII, Ankara 1983, s.127.; Aşkın Koyuncu, “Sofya’da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)”, XVI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 20-24 Eylül Ankara, C.4, I. Kısım, Ankara, 2015, s. 117.
- (17) Aşkın Koyuncu, Bulgaristan’da Osmanlı Maddî Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908), s. 210.
- (18) Mehmet İpşirli, “Bulgaristan’daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)”, Belleten, C. LIII, S. 207-208, 1989, s. 683, 688.; A. Koyuncu (2015), a.g.m., s. 118.
- (19) Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Cilt 4, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1982, s. 142.

Bölgenin elimizden çıkmasından sonra evleri, çarşıları, mahalleleri ve sokaklarıyla tipik bir Osmanlı şehri görünümünde olan Sofya, Rus, Avusturyalı, Çek ve Fransız mimarlar tarafından yaklaşık 30 yılda modern bir kent olarak adeta yeni baştan inşa edilmiştir.²⁰ İlk olarak Sofya için bir imar planı hazırlanmış, bu plana göre Osmanlı dönemi Sofya'sı, Amerikan tarzı ızgara temelli bir şehir haline getirilmeye çalışılmıştır.²¹ Bu amaçla Sofya'da Osmanlı eserlerinin yıkımı, geçici Rus idaresi döneminde 1878-1879'da başlamıştır. İlk olarak 870 Türk evi yıkılmış, şehrin doğu ve güney mahalleleri harabeye dönmüştür.²² "Minare ormanı" olarak adlandırılan şehirde minareler dinamitlenerek havaya uçurulmuş, pek çok cami yıktırılmıştır. 1879 yılında Sofya'da ayakta kalan cami sayısı on dördtür. Bunlardan on üçü büyük bina yokluğundan dolayı askerî amaçlar için tahsis edilmiştir. Diğeri ise harap vaziyetteki Banyâ Başî Camii'dir.²³

Ruslar'ın 1879'da çekilmesinden sonra Bulgar hükümetleri, geriye kalan Osmanlı eserlerini peyderpey yıkmaya devam etmişlerdir.²⁴ 1880'de şehrin doğu bölümünden başlayan ve mahalle mahalle sistematik bir şekilde devam eden yıkımlar, 1900'lerin başına kadar devam etmiştir. Bu esnada Kün Camii, Lüleli Cami, Saray Camii, Tellak Hasan Camii ve Mektebi, Kurşunlu Cami, Çukur Cami, Kız Kasım Camii, Müseli Camii, Hüsrev Camii, Fethiye Camii, Zafir Camii, Deve Bayırı Camii ve Zincirli Cami ilk yıktırılan eserler arasındadır. Bunlardan başka Karagöz Bey Camii, Cündi ve Kara Şahin Camileri, Menzilhâne (Eğri) Camii ve Mektebi, Yazıcızâde Camii ve Mektebi, Baş Çeşme Camii, Hacı İsa (Kâbe) Camii, Kuru Çeşme Camii, Sungurlar (El-Hac Bayram) Camii, Kara-Danişmend Camii, Hazinedâr Camii, Saruhan Bey (Kurşunlu) Camii, Seyfullah Efendi Türbesi ve Mektebi, Gül Camii Medresesi, Arif Ağa Camii, Alaca Mescid, Hacı İsmail Camii ve Mektebi, Hacı İlyas Camii, Kapan Camii, Orta Mescit Camii, Kasabân (Zincirlikuyu/Zincirli) Camii, Sulusokak Camii, Sabuncular Camii, Haffafhâne Mescidi, İçerüçarşı Camii, Çuhacılar Hanı Mescidi, Muhtesibzâde (Debbağlı) Camii, Ali Boyras Camii, Hacı Yahşi (Said Ağa) Camii, Hasbip Ağa Camii ve Vakfı, Saat-i Atik Camii, Hacı Hamza Camisi, Kurban Camii, Fethiye Camii, Bali Efendi Camii, Şadi Bey Camii, Sakallızâde Medresesi, Misvaklı Efendi (İsmail

Paşa) Mektebi, Gazi Yahya Paşa Mektebi, Taş Mektep, diğere Taş Mektep, Kamer Hatun Mektebi, Halil Efendi Mektebi, Kadiri Tekkesi, Rifai Tekkesi, Şeyh Sinan Efendi Türbesi, Kılınç Baba Zaviyesi, Nakşi Tekkesi, diğere Nakşi Tekkesi, Fethiye Tekkesi, Halveti Tekkesi (Cafer Baba Tekkesi), Rifai Dergâhı (Nalband Baba Tekkesi), Kasap Baba Türbesi, Çoban Baba Tekke ve Türbesi ile Mercan Baba Türbesi yıkılan eserler arasında sayılabilir. Osmanlı çarşısıyla birlikte mezarklıklar da ortadan kaldırılmıştır.²⁵

Kalan birkaç cami cephane, hastane, jimnastik salonu, ecza deposu, müze gibi yeni fonksiyonlar kazandırılarak kullanılmış, bir kısmı da kiliseye çevrilmiştir. 1900'lerin başlarında ise eski Osmanlı şehrinde hiç bir şey kalmamış ve Sofya tamamen batılı bir hüviyet kazanmıştır.²⁶

(Yıkım çalışmalarını gösteren eski bir resim.)

Günümüzde Sofya'da Osmanlı eseri olarak sadece 4 yapı mevcuttur. Bunlardan Banyâ Başî Camii cami fonksiyonunu sürdüren tek yapıdır. Sadrazam Mahmud Paşa Camii Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır. Siyavuş Paşa Camii ve Bosnalı Mehmed Paşa Camii ise kiliseye çevrilmişlerdir.

Sadrazam Mahmud Paşa Camii - Ulu Cami - Büyük Cami

Yapı Fatih dönemi Sadrazamlarından ve Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa tarafından, muhtemelen 1444-1456 yılları arasında yaptırılmıştır. Cami, medrese ve sebilden oluşan

(20) Ali Ferruh Bey, "Bulgaristan'da İslam Vakıfları Raporu", 1902.; A.Koyuncu(2015), a.g.m., s. 118.

(21) A.Koyuncu(2015), a.g.m., s. 118.

(22) A.Koyuncu(2015), a.g.m., s. 121.

(23) Bernard Lory, Sıdbata Na Osmanskoto Nasledstvo: Bilgarskata Gradska Kultura, 1878-1900, (pre. Lilina Yanakieva, Amisitia, Sofiya, 2002, s. 107.

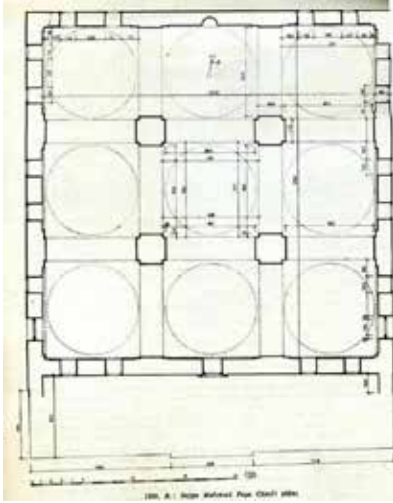
(24) A.Koyuncu(2015), a.g.m., s. 121, 122.

(25) A.Koyuncu(2015), a.g.m., s. 123, 124.; Ali Ferruh Bey(1902), a.g.r.

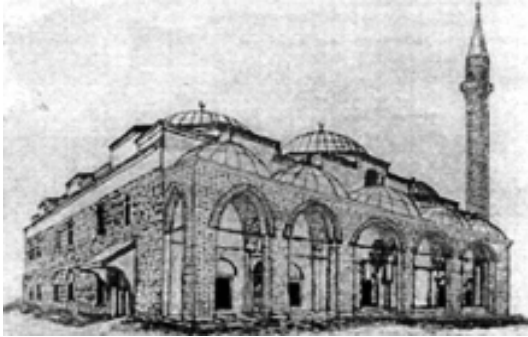
(26) A.Koyuncu(2015), a.g.m., s. 122-131.

küçük bir külliye niteliğindedir.²⁷ Bulgaristan Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın tam karşısında ve şehrin merkezinde bulunmaktadır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, her iki yönde boyunun 200 adım olduğunu ve şehirde bundan büyük mabed-i kadîmin bulunmadığını söylemektedir. Ayrıca camiyi dört kapılı ve bir tuğla minareli olarak tanımlamaktadır.²⁸

Mahmud Paşa Camii'nin planı.

Caminin ilk hali.

Kare planlı yapı, çok birimli cami plan tipindedir. Mekân dört büyük ayakla dokuz eşit birime bölünmüş ve her birimin üzeri kubbe ile örtülmüştür. Orta bölümdeki kubbeler yükseltiyle mihrap aksı vurgulanmıştır. Yapının önünde beş gözlü bir son cemaat yerinin varlığı bilinmektedir. Eski bir resimden bir dönem burasının sundurmalı olduğu anlaşılmaktadır. Caminin sağ tarafında ise tuğladan yapılmış bir minaresinin varlığı bilinmektedir. 40 dersaneli medresesi ve sebili günümüzde mevcut değildir.

Eski bir resmi.

1878 senesinde Bulgarlar tarafından tahrip edilen yapının son cemaat yeri yıkılmış, minaresi dinamitlenerek indirilmiştir.²⁹ 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında bir süre hastane olarak kullanılmış, 1900'lerin başında caminin ön, arka ve sol cephesine binalar eklenerek yapı dışarıdan görülemeyecek bir duruma getirilmiştir. Cami sırasıyla müze, Merkez Bankası ve Ulusal Kütüphane olarak kullanılmıştır.³⁰ 1904-1908 tarihleri arasında Osmanlı hükümeti tarafından caminin Müslüman cemaate iadesi istenmişse de bu talep, yapının müze olduğu gerekçesiyle Bulgar Dâhiliye Nazırlığı tarafından reddedilmiştir.³¹

1878 senesinden sonraki hali.

Kapatılmadan önce arka cephesi.

(27) İ.Şahin, a.g.m., s. 347.

(28) Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, s. 224.; E.H. Ayverdi, a.g.e., s. 104.

(29) A.Koyuncu(2015), a.g.m., s. 122.

(30) E.H. Ayverdi, a.g.e., s. 104.

(31) A.Koyuncu(2015), a.g.m., s.130.

Mahmud Paşa Camii günümüzde Arkeoloji Müzesi olarak varlığını sürdürmektedir. İçeriye asma kat yapılmıştır. Ahşap kapı kanatları ise orijinal olarak günümüze gelebilen tek unsurdur.

Günümüzde Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Bosnalı Mehmed Paşa Camii - Sofu Mehmed Paşa Camii - Kara Cami

Yapı günümüzde iki ana caddenin kesiştiği yerde, Bulgaristan İçişleri Bakanlığı'nın yanındaki bahçe içindedir.

1920

1548 senesinde Sûfi veya Sofu lakaplı Derviş Mehmed Paşa tarafından, Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Medrese, kütüphane, imaret, bimarhane, hamam ve kervansaraydan oluşan bir külliye niteliğindedir. Minaresinin siyah mermerle kaplı olmasından dolayı yaygın olarak Kara Cami (Çernata Camiya) adıyla bilinir.³²

(Bosnalı Mehmed Paşa Camii'nin değiştirilmeden önceki hali.)

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yapıyı Koca Derviş Mehmed Paşa Camii olarak tanımlar. Camiyi yaptıranın Süleyman Han vezirlerinden olduğunu ve yapıya İmâret Camii de denildiğini belirtir. Aydınlık bir ibadethane olduğunu

ve padişah camileri gibi yüksek bir kubbesinin varlığından söz eder. İçi ve dışı gayet sanatlıdır. Çok geniş avlusu olup, hepsi direk üzerinde olan kubbeleri kurşunla kaplıdır der. Minaresinin ince ve yüksek olduğunu, mimarının Koca Sinan olduğunu da belirtir.³³

Kare planlı yapı oldukça büyük ve heybetlidir. Yüksek bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbeğe geçişler tromplarla sağlanmıştır. Ötünde üç gözlü bir son cemaat yeri ile sağında bir minaresi bulunur.³⁴

(Caminin eklemeler yapıldıktan sonraki planı.)

Bulgaristan'ın elimizden çıkmasından sonra 1878 Aralık ayında Kara Cami'nin minareleri

(32) Semavi Eyice, "Bosnalı Mehmed Paşa Camii", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.V, İstanbul 1992, s. 305.; Meral Bayrak (Ferlibaş), "Sofya'da XVI. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Sofu Mehmed Paşa Külliyesi ve Camiden Kiliseye Çevrilmiş Bir Mabetin Hikâyesi", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 19, 2008, s. 1-35; Aşkın Koyuncu, "Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Camisi (Kara Cami)'nin Kiliseye Dönüştürülmesi", Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu- II, Bildiriler, C. II, Manisa, 2010, s. 129-146.

(33) Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, s. 224.

(34) S. Eyice, a.g.m., s. 305-306.

dinamitle havaya uçurtulmuş,³⁵ cami uzun süre depo ve cephanelik olarak kullanılmıştır. Külliyeyle ait diğer binalar zaman içerisinde ortadan kaldırılmıştır. Bitişindeki 16 odalı medresesi 1928’de yıkılınca kadar hapishane olarak kullanılmıştır.³⁶

(Caminin kiliseye çevrilme çalışmaları sırasında durumu.)

Sofu Mehmet Paşa Camisi’nin kiliseye çevrilmesi meselesi Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan arasında büyük tartışmalara yol açmıştır.³⁷ 1882, 1891, 1894 ve 1896 senesinde caminin kiliseye çevrilmesi konusunda çeşitli girişimler olmuştur. 1897 senesindeki girişim başarılı olmuş ve uygulamaya geçilmiştir. İlk olarak caminin kitabesi sökülerek müze olarak kullanılan Mahmud Paşa Camii’ne kaldırılmıştır. Binanın ana gövdesi ve 22 metre yüksekliğindeki büyük kubbesi korunmuş, mihrabın bulunduğu güneydoğu duvarı delinmiştir. Binaya çan kulesi, narteks, dört köşeye birer kubbe eklenmiş ve yapının iki tarafına kemerli iki kapı açılmıştır. Ayrıca son cemaat yeri yıkılmış, kubbe kasnağına Bizans mimarisini andıran dalgalı bir saçak hattı ile bir dizi pencere yapılmıştır. Böylece caminin dış mimarisi tamamen değiştirilmiş ve adeta bir kılıf içine alınarak yeni bir şekle sokulmuştur. Buna karşın iç mekânda Türk mimarisine ait unsurlar tamamen yok edilememiştir.³⁸

Sultan II. Abdülhamid hadiseden geç haberdar olması sebebiyle bütün teşebbüslerine rağmen inşaata mani olamamıştır. Kara Cami, Osmanlı protestoları eşliğinde 9 Ağustos 1903 Pazar günü “Sv. Sedmoçislenitsi” (Yedi Azizler) Kilisesi adıyla takdis edilmiştir.³⁹

Mimar Sinan’ın Bulgaristan’daki tek camii olarak bilinen Bosnalı Mehmed Paşa Camii⁴⁰, günümüzde kilise olarak varlığını sürdürmektedir.

(Sv. Sedmoçislenitsi Kilisesi olarak kullanılan yapının günümüzdeki hali.)

1921

Banya Başı - Bana Başı - Molla Efendi - Seyfullah Efendi Camii

Molla Kadı Seyfullah Efendi isimli bir hayırsever tarafından 1566 senesinde yaptırılmıştır.⁴¹ Hemen yanında bir hamamı vardır. Cami günümüzde şehrin en büyük caddesi olan Maria Lousia Caddesi’nde, Sofya Merkez Hamamı ile hali arasında, meydandadır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde yapıdan; “kalabalık mahallede olduğundan, sabah ve akşam cemaat eksik olmaz. Dört köşe duvar üzerinde yüksek bir kubbedir. Amma hayli büyük camidir. Kurşun örtülüdür. Büyük âlimlerden bir vâizi

(35) A.Koyuncu(2015), a.g.m., s. 151.

(36) S. Eyice, a.g.m., s. 305.

(37) M.B.(Ferlibaş), a.g.m.; A.Koyuncu (2010), a.g.m.

(38) Eyice, a.g.m., s. 305-306; Bayrak (Ferlibaş), a.g.m., s. 29; Koyuncu, a.g.t., s. 136.

(39) A. Koyuncu (2010), a.g.m., 137-142.

(40) Eyice, a.g.m., s. 306;

(41) E.H. Ayverdi, a.g.e., s. 97.

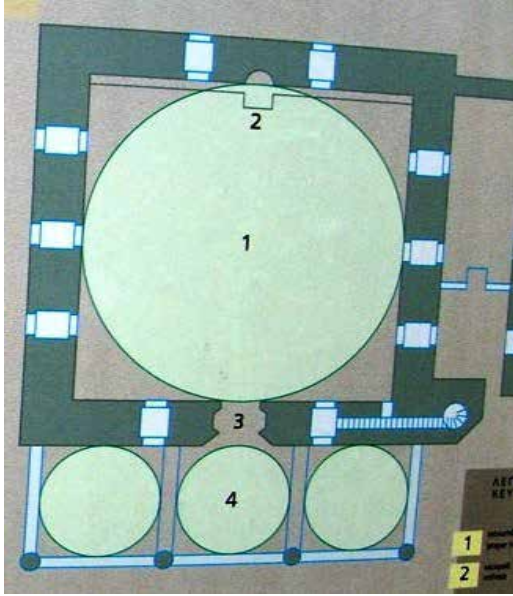
var. Bunun da minaresi gayet sanatlı olup Sofya içinde emsalsizdir.” şeklinde bahsetmektedir.⁴²

(Banya Başı Camii'nin eski bir resmi.)

Kesme taş ve tuğla ile inşa edilen yapı, kare planlı ve tek kubbelidir. Önünde üç gözlü bir son cemaat yeri bulunur. Tek şerefeli bir minaresi vardır. Seyfullah Efendi hanımının vefatından sonra caminin sağ tarafına tamamlayıcı nitelikte, kütüphane olarak kullanılan bir bölüm ilave ettirmiştir. Yapının arka tarafında bir de hamam bulunur.⁴³

1922

(Banya Başı Camii'nin planı.)

16 köşeli kasnak üzerine oturan kubbe, dıştan sekiz payanda kemeri ile desteklenmektedir. Son cemaat yerinde malzeme olarak taş kullanılmıştır. Mermer sütunların taşıdığı sivri kemerlerden oluşan mekânın yanları açıktır. Eski resimlerinden bir dönem etrafına sundurma eklendiği anlaşılmaktadır.

(Banya Başı Camii'nin eski bir resmi.)

(Banya Başı Camii'nin eski bir resmi.)

Yapıya giriş kapısı sade kuruluşlu sivri bir kemerle çevrelenmiştir. Üzerinde inşa tarihini veren kitabe günümüzde mevcut değildir.

Kare planlı harimde kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Mekân duvarlara ve kasnağa açılan pencerelerle aydınlatılmıştır. Mukarnas örgülü sade bir mihrap nişi ve bir minberi vardır. Girişin üzerinde ise ahşap sütunlarla taşınan hanımlar mahfili mevcuttur.

Cami 1879 senesinde savaş sırasında Bulgarlar tarafından tahrip edilmiştir. Harap durumdadır ve minaresinin alemi yıktırılmıştır. Bu tarihte Sofya'daki ibadete açık tek cami olduğu bilinir. 1890 senesinde caminin ve bitişiğindeki hamamın, yeni bir hamam yapmak niyetiyle Sofya Belediyesi tarafından yıkımına kararı verilmiştir. Bâbüâli'nin girişimleri sonucunda cami yıkılmaktan kurtulmuş fakat hamam kurtarılamamıştır.⁴⁴

(42) Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, s. 224.

(43) Ali Ferruh Bey(1902), a.g.r.

(44) A.Koyuncu(2015), a.g.m., s. 129,130.

(Cami ve hamamın yıkılmadan önceki hali.)

(Hamamın yıkılışını gösteren bir resim.)

(Günümüzde hamamın kalıntıları.)

Yapı 1915-1917 yılları arasında Osmanlı Evkaf Nezareti'nin tahsis ettiği para ile tamir ettirilmiştir. Mînaresinin şekli değiştirilerek boyu kısaltılmış ve minberi yenilenmiştir.⁴⁵ En son 1920 senesinde temelleri gözden geçirilen cami depremlerde hasar görmüş, kubbesinde çatlaklar oluşmuştur. Tamir edilemeyecek durumdaki mermer minberi ise değiştirilmiştir. Yapı son olarak 2007 senesinde restore edilmiş ve içerisi Türkiye'den getirilen çinilerle süslenmiştir.

(Günümüzde Banyabaşı Camii)

(Yan cepheden bir görünüş-Kütüphane olarak kullanılan bölüm.)

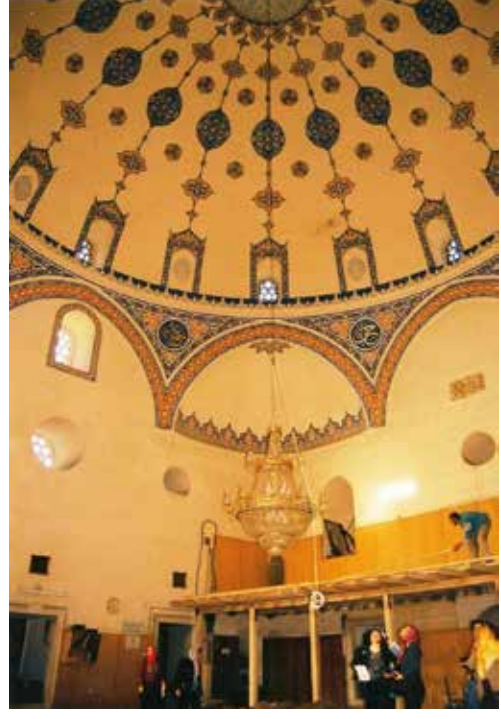
2007 senesindeki restorasyon sonrası içeriden görünüşü.

Banya Başu Camii günümüzde Sofya'da ibadete açık tek cami olarak varlığını sürdürmektedir. Arka tarafında hamamın varlığını gösteren kalıntılar mevcuttur. Cami günümüzde hemen yanında gerçekleştirilen metro inşaatından dolayı yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

(45) Keskioglu (1969), a.g.m., s. 315.

2007 senesinden önceki hali

Hanımlar mahfili.

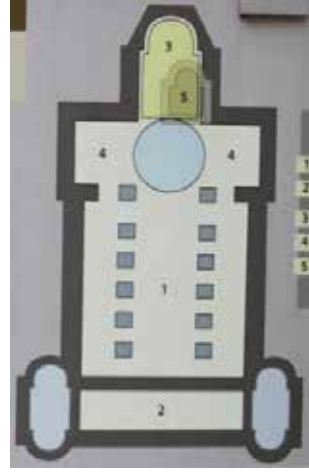
1924

(Caminin hemen yanındaki metro inşaatı.)

Siyavuş Paşa Camii

Yapı 6. yüzyılda Bizans İmparatoru Jüstinian tarafından Sveta Sofia Kilise olarak inşa edilmiştir. Fetihden sonra şehrin Sofya olarak isimlendirilmesine sebep olmuştur. 16. yüzyılda Siyavuş Paşa tarafından camiye çevrilmiştir.⁴⁶ Evliya Çelebi yapıdan, “Bu camii yaptıran da Süleyman Han vezirlerindendir. Burası önceden kilise imiş. Kurşunlu, tek minareli, yüksek yerde yapılmış bir camidir.” şeklinde bahseder.⁴⁷

(Yapının planı.)

Tuğladan inşa edilen yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir basilikadır. Önünde narteks yer alır. Dışarıda narteksin iki yanındaki bölümler daha sonra inşa edilmiştir. Bina altışar paye ile üç nef ayrılmıştır. Orta nef yanlardakilere göre daha geniş tutulmuştur. Dışarıya beş köşeli bir çıkıntı yapan apsis, içeriden yarım

(46) Machiel Kiel, Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period, Van Gorcum, Assen, Maastricht, 1985, s. 171; Lory, a.g.e., s. 106.

(47) Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, s. 224.

kubbe ile örtülüdür. Nefer enine dikdörtgen bir transeptle kesilir. Transeptin üzerinde, apsis önünde bir kubbe yer alır.

(Siyavuş Paşa Camii'nin harap halini gösteren bir gravür.)

(Siyavuş Paşa Camii metruk haldeyken.)

(Siyavuş Paşa Camii metruk haldeyken.)

Sofya depremlerinden nasibini alan Siyavuş Paşa Camii'nin 1818 depreminde mihrabı, 1858 depreminde de minaresi yıkılmıştır. Yapı harabeye dönmüştür.⁴⁸ 1878'de Bulgaristan elimizden çıktıktan sonra uzun süre metruk kalmış, bir aralık odun deposu olarak kullanılmıştır.⁴⁹ Yapı uzun süren kapalıktan sonra, kısmi bir restorasyondan geçirilmiştir. 1900 yılında kiliseye tahvil

edilerek ibadete izin verilmiştir.⁵⁰ 1906 yılında ise Bulgar Ortodoks Kilisesine bağlı Sveta Sofya Kilisesi adıyla takdis edilmiştir.⁵¹ 1935, 1982 ve 2001 senelerinde restorasyon gören yapı, günümüzde de kilise olarak faaliyetini sürdürmektedir.

(Siyavuş Paşa Camii günümüzde Sveta Sofya Kilisesi'dir.)

Sonuç olarak, Sofya 14. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar yaklaşık 500 sene Osmanlı idaresinde kalmış, Osmanlı'nın askerî, idari, ticarî ve kültürel bakımdan Balkan topraklarındaki en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Sofya zaman içerisinde camiler, medreseler, tekkeler, türbeler, hanlar, hamamlar gibi pek çok eserler nakış nakış işlenmiş, tamamen bir Osmanlı şehri hüviyeti kazanmıştır. Ancak bölgenin elimizden çıkmasıyla her biri sanat eseri değeri taşıyan bu yapılar, "modern şehircilik çalışmaları" adı altında, 1878 senesinden 1900'lerin başında kadar birer birer yok edilmiştir. Bu yirmi-yirmi beş sene içinde, beş yüz senelik Osmanlı hâkimiyetinden Sofya'da sadece dört tane eser kalmıştır. Sayıları bir elin parmaklarından daha az olan bu yapılar,

(48) İşirkov, a.g.e., s. 20.; Bulgarların iddiasına göre 1858 Sofya depremi sırasında hocanın camide bulunan iki çocuğu ölmüş, bundan sonra cami Müslümanlar tarafından terk edilmiştir!

(49) Lory, a.g.e., s. 106, 107.

(50) Ali Ferruh Bey(1902), a.g.r.

(51) Lory, a.g.e., s. 106.

Kilisenin içeriden görünüşü.

1926

günümüzde zamana ve anlayışlara karşı direnerek, varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Kaynakça

Ali Ferruh Bey, "Bulgaristan'da İslam Vakıfları Raporu", 1902.

Aydın, Mahir, "XIX. Yüzyılda Bulgar Meselesi" V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Ankara, 1990, s. 282.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Cilt 4, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1982.

Bayrak, Meral (Ferlibaş), "Sofya'da XVI. Yüzyılda Ait Bir Vakıf Örneği: Sofu Mehmed Paşa Külliyesi ve Camiden Kiliseye Çevrilmiş Bir Mabedin Hikâyesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 19, 2008, s. 1-35.

Erdoğan, M. Akif, "On altıncı Yüzyılda Sofya Şehri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XVII, S. 2, Aralık 2002, s. 1-15.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3. Kitap, İstanbul, 1999.

Eyice, Semavi, "Bosnalı Mehmed Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1992, s. 305-306.

Gencer, Ali İhsan, "Berlin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1992, s. 516-517.

Halaçoğlu, Yusuf, "Bulgaristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul, 1992, s.396-399.

İnalçık, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul, 1993, s. 9-31.

İpşirli, Mehmet, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", *Belleten*, C. LIII, S. 207-208, 1989, s. 679-707.

Karpat, Kemal H., "Balkanlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1992, s. 25-32.

Keskioglu, Osman - Özaydın, A. Talha, "Bulgaristan'da Türk-İslam Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, No. XVII, Ankara, 1983, s. 109-140.

Keskioglu, Osman, "Bulgaristan'da Bazı Türk Âbide ve Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, No. VIII, Ankara, 1969, s. 311-328.

Kiel, Machiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Van Gorcum, Assen, Maastricht, 1985.

Koyuncu, Aşkın, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)", XVI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 20-24 Eylül Ankara, C.4, I. Kısım, Ankara, 2015, s. 113-144.

Koyuncu, Aşkın, "Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Camisi (Kara Camii)'nin Kiliseye Dönüştürülmesi", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu- II, Bildiriler, C. II*, Manisa, 2010, s. 129-146.

Koyuncu, Aşkın, *Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)*, OTAM, S. 20, Güz 2006, s. 197-243.

Köse, Osman, "Bulgar Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi*, Sayı: 2, 2006, s. 237- 246.

Lory, Bernard, *Sıbata na osmanskoto nasledstvo: Bilgarskata Gradska Kultura, 1878-1900*, Pre. Lilina Yanakieva, Amisitia, Sofiya, 2002.

Öztuna, Yılmaz, *Rumeli Kaybımız*, İstanbul, 1990.

Şahin, İlhan, "Sofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.37, İstanbul, 1992, s.344-345.

Şentürk, M. Hüdâi, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara, 1992.

Şimşir, Bilâl, *Rumeli'den Türk Göçleri-I*, Ankara, 1970.

Turan, Ömer-İbrahimgil, Mehmet Z., *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:97, Ankara, 2004.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara, 1987.

Yalçın, Emruhan, "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 43, Bahar 2009, s.556-557.